

УДК 821.161.2-31

**ОБРАЗ ЄВРОПИ ТА «ЧУЖИНЦЯ» У ТВОРЧІЙ РЕЦЕПЦІЇ
ВИННИЧЕНКА-ЕКСПАТРІАНТА****Марина ВАРДАНЯН (Кривий Ріг)**

У статті досліджено образ Європи в рецепції В. Винниченка. Розглянуто три романи В. Винниченка «французької доби» – «Поклади золота», «Лепрозорій», «Нова заповідь», в яких подано узагальнений образ Європи як «Чужого», але в той час близького до українського – «Свого». Образ Європи, що постає крізь візію «чужинця», розкривається в кількох аспектах: Європа – національна, Європа – культурна, Європа – інтернаціональна, Європа – соціальна, Європа – політична.

Ключові слова: В. Винниченко, рецепція, імагологічний дискурс, національний характер, «чужинець», Інший / Свій, Франція / Україна.

Творчість В. Винниченка еміграційного періоду постійно відкриває перед літературознавцями нові горизонти досліджень. Таким є і питання «Винниченко та зарубіжна культура». Багатоаспектність цієї теми розкривається в кількох напрямках, але нагальним бачиться імагологічний дискурс у спадщині В. Винниченка, що буде розглянуто в цій статті. Звернення до імагології, предметом розгляду якої, за Д. Наливайко, є «літературні образи (іміджі) інших країн та іноземців, що створюються в певній національній чи регіональній свідомості й відбиваються в літературі...» [5, с. 91], зумовлено потребами українців в осмисленні «європейського питання». А творчість В. Винниченка «французької доби» є в цьому плані доволі презентабельною – імаго Європи та «чужоземця» постає в ній в самоідентифікаціях та зіставленнях.

Насамперед, В. Винниченко добре знав Європу, де мешкав понад 30 років, – це були і Відень, і Берлін, і Париж. Тому рецепції її образу пронизують усю творчість В. Винниченка еміграційного періоду, що бере свій відлік із 1921 року. У його доробку найпомітніше місце займає проза «французької доби». Саме у Франції В. Винниченко прожив 26 років (1925 – 1951). Вважав її поборницею волі й демократії, а Париж – «столицею світу». Закономірно, що чотири його романи – «Поклади золота», «Вічний імператив», «Лепрозорій», «Нова заповідь» – пов'язані з цією країною.

Зокрема, «Поклади золота» датуються 1926 – 1927 рр. і місцем створення Сен-Клер – Сен-Рафаель (Лазурний берег, або фр. Côte d'Azur) та, власне, започаткували «французьку добу» в літературній творчості В. Винниченка. Наступні романи «Вічний імператив», «Лепрозорій», «Нова заповідь» написані у м. Мужен регіоні Прованс – Альпи – Лазурний берег, де В. Винниченко мешкав із 1934 по 1951 рр. Вищезазначені перші два твори готувалися до французьких літературних конкурсів, а «Нова заповідь» вийшла у другій редакції 1949 р. у перекладі французькою мовою. Цей роман був прилюдно обговорений літературно-артистичним товариством «Клуб де Фобург», на нього з'явилися відгуки в найпрестижнішому на той час тижневику «Ле

Нувель Літерер», а французьке Товариство сприяння розвитку мистецтва, науки і літератури (Arts-Sciences-Lettres) нагородило В. Винниченка почесним дипломом і срібною медаллю [1].

У вказаних романах події відбуваються у Франції, а героями творів у тому числі виступають і французи. В. Винниченко постає як гарний знавець цієї європейської держави, її національного характеру, історії, культури, місця в геополітиці, кліматичних умов. Проте для В. Винниченка, політичного та громадського діяча, вигнанця та філософа, важливо було не просто зобразити іноземну країну, а й висловити власне бачення картини світу, притаманної тогочасному суспільству. Відтак, у творах «французького періоду», В. Винниченко подавав узагальнений образ Європи як «Чужого», але в той час близького до українського – «Свого». Письменник відшукував паралелі між Францією та Україною: обидві були окуповані диктаторськими режимами, перетворилися на сателіти, мали потужні «п'яті колонії». У той же час ці країни відігравали, за В. Винниченком, важливе значення в геополітиці. Франція як символ демократії та свобод мала відновити своє значення на міжнародній арені. А Україна, у баченні В. Винниченка, як «поклади золота» в центрі Європи, за які завжди точиться боротьба, займе своє місце на політичній карті світу.

Тож, ідеологічні романи В. Винниченка ставали полем для розгорнутих дискусій та апробацій політичних концепцій. Через них письменник прагнув достукатися до тогочасних політиків, прогресивної еліти, можновладців, пропонуючи власний рецепт щастя у формі конкордизму, колектократії. Аби переконати читача у вагомості концепції конкордизму, В. Винниченко розкривав образ Європи в кількох аспектах, що постає крізь візію «чужинця», який її освоює. Інтерпретація рухається таким чином: спочатку про європейську країну відомо на рівні стереотипів її національного характеру (Європа – національна), далі → формується перше враження (Європа – культурна), згодом → іде її освоєння, рівень маргінальності (Європа – інтернаціональна), наступне → пристосування до умов життя (Європа – соціальна), останнє →

рівень осмислення і самоідентифікації (Європа – політична).

Європа – національна. Початковий етап осягнення образу Європи в романах В. Винниченка відбувається на рівні національних стереотипів, що приписуються характеру французів. Ці розпізнавальні знаки у творах поділяються на «негативні» та «позитивні», що слугувало підтвердженням основних тез Винниченкової концепції конкордизму.

Стереотип про влюбливість і легковажність французів втілюється в образах професора Матура, Клер, Жільберти («Лепрозорій»). Автор іронічно говорить про цю рису: «Париж не дозволяє лишатися без коханого. Як це так? Це образа честі всякого француза, надто парижанина» [3, с. 32]. Але така «визнавальність» французів – то лише ілюстрація до його конкордистської «заповіді» про кохання, яке не можна купувати та продавати.

Як прибічник системи харчування сировиною, В. Винниченко прагнув популяризувати цей здоровий, на його погляд, спосіб існування. Тому апелював у романі «Лепрозорій» до таких стереотипів: французів не можна уявити без цигарок (Клер), про французів як виноробів (шампанське та вино вживають усі персонажі роману, алкоголь є спокусою-випробуванням для головної героїні Івонни), про невродливих французенок, які надмірно використовують косметику (Жільберта, пані Пужероль), про любов до круасанів, які вживає кожен третій француз за недільним сніданком (Жільберта), любов до розваг, карнавалів, свят, що вміщується у фразі «Веселий Париж!» («Нова заповідь»), – усі вони потрібні В. Винниченку для того аби переконати суспільство, що причиною усіх соціальних, політичних, індивідуальних негараздів є неправильне харчування.

У той же час, письменнику імпонували такі національні риси французів як патріотизм, глибинне відчуття Вітчизни, нескореність перед владними авторитетами, усвідомлення своєї значущості. У цих рисах він відшукував схожість з українцями, котрі, як і французи, – землероби, вільнолюбці, свідомі борці за Батьківщину. Ідентифікації етносів простежуються на рівні героїв твору. Так, головній героїні роману «Лепрозорій» Івонні автор дає прізвище Volvin, що утворено з двох перших складів імені та прізвища українського письменника у французькій транскрипції. Вона мешканка Кот д'Азура, наділена природною вродою і здоров'ям та відстоєє власне Винниченкову ідею розбудови конкордистських комун у покинутих селах Франції. Інший герой – українець Павло Скиба з «Нової заповіді» стає продовжувачем справи персонажів Жана Рульо і Жака Ленуара, французьких політиків, які теж сповідували ідею колектократії В. Винниченка.

Європа – культурна, а Франція традиційно вважається центром світової культури. В її мистецьку атмосферу В. Винниченко поринув у II пол. 20-х рр. XX ст., коли переїхав до цієї країни з Німеччини. Саме в Парижі він розкрився як художник. На становлення імпресіоністичної манери його пейзажів здійснила вплив легендарна паризька школа «Еколь де Парі», до якої належали всесвітньо відомі майстри Марк Шагал, Пабло Пікасо, Амедео Модільяні. Свої роботи В. Винниченко експонував у галереях Парижа, де вони отримували схвальні відгуки вимогливої публіки та здобували визнання художників. Тож, можна вести мову про вписуваність Винниченка-митця в тогочасний культурний бомонд та більше – про самоідентифікації як українського художника в європейському культурному просторі.

Щодо романів «французької доби», то вони виступають у цьому плані своєрідними путівниками по культурним місцям Парижа. Звідси в художніх текстах велика кількість топонімів, що передають дух колоритного культурного центру Франції, а нині – її туристичне обличчя. Це – Лазурний берег Франції (фр. Кот д'Азур) з його Марселем, Каннами, Ніццою, сам Париж із Лувром, галереями, виставками, кварталами – Монпарнасом, який є традиційним місцем зібрання творчої інтелігенції, Монмартром, що вважається місцем народження сучасного мистецтва, Латинським кварталом як традиційним студентським кварталом, що знаменитий своїм університетом Сорбонною, книгарнями та кав'ярнями, Люксембурзьким садом, Великими Бульварями, площею Сен-Мишель, кабаре Мулен Руж, вулицями Вожіра, Алез'я, що славляться своєї історією та традиціями. Але в той же час В. Винниченко викриває вестернізацію культурної Європи, що виявлялася в засиллі американської культури, останню митець означував доволі лаконічно – «фокстрот, бокс, долар» [2, с. 63]. Цю тенденцію письменник пов'язував із «пануванням американців» на Заході.

Європа – інтернаціональна. Проте в романах В. Винниченка представлені не лише американці. Він зображує тогочасну Європу переповнену емігрантами. На позначення цього явища письменник вживає в романі «Поклади золота» топонім пансіону, щось на кшталт Хвильового санаторійної зони. Тільки у Винниченковому пансіоні не революціонери «загірної комуни», а емігранти – трудові або політичні – англійці, італійці, німці, шведи, росіяни, білоруси, українці, поляки, які гнані з власних країн життям та подіями в пошуках кращого життя. Але водночас вони самотні, деморалізовані, пригнічені. Ці стани передано в монолозі персонажа «Покладів золота» українського емігранта Мика Терниченка: «А куди

не поверни думку, скрізь чужість, порожнеча, гнітюча нудота» [2, с. 134].

Загалом мотив «чужості» пронизує всі романи «французької доби». Адже так почувався, власне, «муженський самітник», який добре розумівся на реаліях емігрантського життя. В. Винниченку як мешканцю Франції та українцю за походженням Європа стала одночасно Чужою / Своєю. У побутовому плані – тут він знайшов притулок, у творчому – можливість вільно писати і малювати, але попри це письменник відчував себе ізольованим та нереалізованим.

Зокрема, у романі «Лепрозорій» мотив «чужого» набирає ширших конотацій. Тут уже топос пансіону переростає в символічний лепрозорій, де перебуває хворе суспільство, а «чужий» відображає екзистенційний стан тогочасної людини – самотність та сторонність до світу, в якому перебуває. Таким Іншим виступає образ-ідея Івонна, яка сповідує конкордизм як систему побудови щастя.

Ще один бік «чужості» – це, безпосередньо, образ «чужинця», що в рецепції В. Винниченка подається у двох значеннях: *по-перше*, на позначення емігрантів у Європі («Як тисячі тисяч усяких чужинців, вони приїхали до столиці світу ловити своє щастя за хвіст» [4, с. 13]), а, *по-друге*, власне європейців, – вони висловлюють свою точку зору один про одного. У такий спосіб В. Винниченко провокував діалог культур, зокрема українців та європейців, таких близьких і водночас далеких, відомих та невідомих.

Перший погляд – *Європа очима українців*. Презентабельним у цьому відношенні є опис Парижа в сприйнятті українців Павла Скиби та Кіндрата з «Нової заповіді»: «Перші дні перебування вони, звичайно, як і всі чужинці, що не були раніше в столиці світу, були трохи очманілі, а разом з тим немов здивовані та розчаровані. Вони, ці чужинці, раз у раз, бач, чекають, що столиця світу повинна бути якась така грандіозна, така велетенська, що повинна їх уцент розчавити. Будинки тут повинні бути під самі хмари; автомобілі, як будинки; люди, як автомобілі; собаки, як люди. А виходило зовсім щось звичайне: будинки, як будинки; люди, як люди; собаки, як собаки, – нічого велетенського й неймовірного. І чужинці ходили собі не розчавлені, не роздушені, тільки трохи очманілі. Бо, дурненькі, вони не розуміли, що Париж – це тобі не якесь американське віскі, що глушить людину, а старе, шляхетне, тонке вино, яке непомітно для самої людини лукаво й ніжно чманить її» [4, с. 15].

Друга точка зору – *Україна в рецепції Європи*. У своїх романах В. Винниченко акцентує, що європейцям Україна взагалі невідома як країна, або відома як одна з частин Росії, а українців вони ототожнюють із росіянами. Узагальненим образом

європейця виступає мсьє Бонамі з «Нової заповіді», який «...не дуже добре знався на етнографії і не дав би собі відрубати ні праву, ні ліву руку за те, що українці не межують з кафрами чи китайцями, – десь там собі на Сході» [4, с. 12].

Проте В. Винниченко прагне ідентифікувати українців як націю. Це роблять у «Покладах золота» українські емігранти Леся та Мик Терниченко. Перша – вигукує французькому гарсону: «Ми – не росіяни! Чуєте! Ми – українці. Українці! Це така сама різниця, як між бордо та портвейном» [2, с. 73]. Другий – підкреслює свою національність французькому депутату Огюсту Грен'є, коли пропонує відновлення Європи золотом України.

Як справжній патріот В. Винниченко подає Україну як європейську країну, що варта уваги світової спільноти не менше за інші держави, а як емігрант – розкриває непрості реалії життя європейців.

Європа – соціальна. Це предмет найбільшої критики В. Винниченка, але в той же час об'єкт найбільший сподівань. У своїх романах він пропонував проект корінної перебудови соціального ладу в Європі, який у рецепції В. Винниченка є недосконалим, різко контрастним. На протилежних полюсах – багаті та бідні. До перших В. Винниченко відносив буржуазію (фр. bourgeoisie) та капіталістів. Так, образом-типом європейця-буржуа в «Лепрозорії» постає професор медицини паризького університету Матур, а уособленням цього явища є родина Пужеролів. Капіталістичний же світ презентовано образом американського мільярдера Арчібальда Стовера з «Нової заповіді». З іронією В. Винниченко зображує розкіш, яка супроводжує їх в усьому – зовнішності, одязі, помешканнях, усіляких дрібницях. Це відображено в низці епітетів як «золотий зуб», «золотий олівець», «книжечка з золотим обрізом», «величні двері», «поважна тиша». Із сарказмом та знеособлено письменник характеризує спосіб існування багатіїв: «Такі люди, зазвичай, зупиняються у нас у Каннах по «Манжестиках», «Карлтонах», їздять у низьких приплюснутих автах, сидять за столиками з кольоровими аперитивами й для них грає музика. На них можна милуватися здалеку й вони ковзають невидимим поглядом по тих, хто не має змоги сидіти за столиками» [3, с. 10].

На іншому полюсі – пересічні європейці – робітники та фермери. З їх життям В. Винниченко був добре обізнаний, бо сам існував за рахунок важкої праці на землі. Тому в його художніх текстах піднімаються питання соціально-економічного характеру: іпотека на землю, покупка трактора, оплата праці фермерів, безробіття, переселення людей із села до міста.

Окрім цієї біполярності В. Винниченко визначає ще одну негативну тенденцію

соціального ладу Європи, пов'язану з питанням безхатків, або як про них говорить сам автор – «...створінь, які взимку спали під мостами...» [3, с. 71]. За рахунок таких картин і образів європейської дійсності В. Винниченко прагне розвінчати міф про «щасливу, забезпечену Європу»: «„Веселий Париж!“ Хваляться, задаються. Де та веселість? (...) Де та радість! Я ще не бачив тут веселих, радих людей (...) Знаєш, де тільки й можна побачити по буржуазних країнах веселість? (...) На рекламах їхніх товарів (...) Тільки там! А в житті...» [4, с. 23].

Європа – політична. Це центральний аспект романів В. Винниченка «французької доби». Тут письменник виступає знавцем національної політичної культури Франції, її можливостей впливу на всю Європу.

Насамперед, В. Винниченко подавав тогочасну Францію та загалом Європу, знесилених війнами, як арену боротьби між наддержавами США та СРСР, що насаджували свої політичні системи. Наслідком цих процесів у європейських країнах, зокрема у Франції, простежувалося домінування двох моделей світоустрою – американської та радянської, справжні наміри яких В. Винниченко прагне розкрити перед усім світом через образи Дракона та Юрія Переможця, а політичні сили – різко поляризувалися на соціалістів, комуністів, монархістів, республіканців, націоналістів, фашистів – за цим принципом В. Винниченко групував персонажів своїх ідеологічних романів.

Водночас, письменник-політик пророкував Франції, що завжди перебувала в авангарді європейських націй, бути і надалі реформаторкою світу. Якщо у «Покладах золота» він тільки шукав вихід для країни, чим мала стати в увяленні письменника Україна, то в романі «Нова заповідь» – це мало бути прийняття його концепції колектократії.

З усього видно, що В. Винниченко парадоксально ставився до Європи. З одного боку, він критикував її соціальний лад і політичний устрій, а з іншого – захоплювався її культурою, традиціями, історією; зображував Європу хворою, а європейців нещасливими і в той же час виголошував про небажання емігрантів її покидати, а Україну бачив як європейську державу; говорив про інтернаціоналізацію, вестернізацію Європи, але широко розкривав національні риси європейців.

Як уже говорилося, Європа для В. Винниченка була Чужою / Своєю. Він шукав своє місце в ній. Тому звертався до європейців зі своїми політичними проектами перебудови. Європі він прогнозував створення Євросоюзу, прототипом якого у В. Винниченка була ідея Європейської Федерації, а Україні – євроінтеграцію та рівноправне місце серед інших держав.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балабко О. Винниченко: забута могила у Провансі / Олександр Балабко // Як справи. – Київ. – 2006. – № 190 (14 жовтня). – Режим доступу до статті: <http://kakdela.kiev.ua/17848/art/10127.html>
2. Винниченко В. Поклади золота / Володимир Винниченко; вступна стаття Г. Костока. – Нью-Йорк, 1988. – 268 с.
3. Винниченко В. Лепрозорій / Володимир Винниченко; післямова Галина Сиваченко. – К.: Знання, 2011. – 382 с.
4. Винниченко В. Нова заповідь / Володимир Винниченко; післямова Галини Сиваченко. – К.: Знання, 2011. – 349 с.
5. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії // Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. – К.: Вид. дім «Кисво-Могілянська академія», 2006. – С. 91–103.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Варданин Марина Володимирівна – кандидат філологічних наук, помічник директора Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «КНУ».

Наукові інтереси: література української діаспори, винниченкознавство, література для дітей і юнацтва.

УДК 821.161.2

ПСИХОЛОГІЯ ХАРАКТЕРУ У ТВОРЧОСТІ В.ВИННИЧЕНКА І М.ХВИЛЬОВОГО

Оксана ВЕЧІРКО (Кіровоград)

Стаття присвячена творчості українських митців Володимира Винниченка і Миколи Хвильового, людей, що відіграли важливу роль у процесі українського державотворення 20-х років минулого століття. Проза письменників стала правдивим відображенням і осмисленням нового стану людини на тлі кризового часу. Предметом художнього дослідження в статті стали повість М. Хвильового «Сентиментальна історія» і новела В. Винниченка «Момент», присвячені «вічній» темі кохання. Важливий аспект роботи складає аналіз поезики характеротворення. Митці, вивчаючи жіночі характери, виявляють посилений інтерес до підсвідомих ірраціональних процесів психології героїнь. Кохання у Винниченка позбавлене будь-якої еротики, найважливішим виявляється духовне злиття героїв, події розгортаються на фоні екзистенційної ситуації, коли двоє закоханих перебувають на межі життя і смерті, коли драматизм сюжетних ситуацій значно посилюється. Мени драматичним постає сюжет повісті М. Хвильового «Сентиментальна історія», однак психічні стани його героїні в основному представлені негативними емоціями, радість життя, яка наповнювала її душу, невдовзі була втрачена. Твори обох письменників глибоко психологічні, їхній аналіз дозволяє говорити про систему специфічних авторських прийомів і засобів психологічного зображення.

Ключові слова: психологічний аналіз, кризові ситуації, психічні стани, ірраціональні процеси, поезика характеротворення.